

ἀνευρεθέντα ἕτερα ἕξ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα τεμάχια τοῦ ἱεροῦ τούτου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ λεχθῆι μέχρι σήμερον ὅτι οἱ 'Ραμνούσιοι, στηριζόμενοι προφανῶς εἰς τὴν ἰσχυρὰν θέσιν τῆς πόλεως αὐτῶν, καὶ οὐδένα κίνδυνον αἰσθανόμενοι διὰ τὸν θησαυρὸν τῶν δὲν ἐδέχθησαν νὰ τοποθετηθῆι οὗτος εἰς τὴν 'Ακρόπολιν μετὰ τῶν χρημάτων τῶν ἄλλων θεῶν, ἀλλ' ἐκράτησαν αὐτὸν ἰδιαιτέρως.

ΦΟΙΒΟΣ Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΤΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟΝ ΤΗΣ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑΣ ΕΝ ΤΗ ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως, τῶν γενομένων ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἀπεκαλύψαμεν τὴν 13^{ην} Ἰουνίου 1935 τὴν ψηφιδωτὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου Πλατυτέρας, ἣτις εὐρίσκειται εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

Ἡ νεωτέρα ἱστορία τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου, μέχρι τῆς ὑφ' ἡμῶν ἀποκαλύψεως αὐτοῦ, εἶναι ἐν συνόψει ἡ ἑξῆς:

Ἡ βραδεῖα καταστροφή τῆς εἰκόνης προῆλθε κυρίως ἐκ μεγάλης κατακορύφου ρωγμῆς, γενομένης εἰς τὸ μέσον τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἀψίδος, τὸ ὅποιον οὕτω ἐχωρίσθη εἰς δύο τμήματα¹. Λόγῳ τῆς ρωγμῆς ταύτης τὸ μέσον τῆς παραστάσεως ἤρχισε καταπίπτον.

Ἡ καταστροφή τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ τοῦ 1882, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο διεσφίζετο ἀκόμη τὸ πλεῖστον μέρος τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου. Τότε ἐσχεδιάσθη ἡ παράστασις ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Ἑμμ. Λαμπάκη². Τὸ σχέδιον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον σήμερον θὰ ἦτο ἐξόχως πολῦτιμον, οὔτε ποτὲ ἐδημοσιεύθη, οὔτε εἶναι γνωστὸν τί ἀπέγινε. Κατὰ τὸν χειμῶνα 1884-85 τὸ ἄνω μέρος τῆς παραστάσεως κατέπεσεν³, οὕτω δὲ ἀπωλέσθη ἡ κεφαλὴ τῆς Θεοτόκου μετὰ τῶν ὤμων καὶ μέρους τοῦ στήθους, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἰησοῦ ὡς καὶ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ χεῖρ. Ποία ἡ τότε κατάστασις τοῦ ψηφιδωτοῦ δεικνύει ἡ ὀλίγον ἀργότερον ληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ G. Millet φωτογραφία, ἣν παραθέτομεν κατωτέρω. (εἰκ. 3)⁴.

¹ Ἡ ρωγμὴ αὕτη, ἣτις ἐγένετο πρὸ τοῦ 1882, διακρίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν τὴν ληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ G. Millet. Βλ. εἰκ. 3. Πρβ. σ. 132 σημ. 4.

² Γ. Λαμπάκη Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, Ἀθῆναι, 1889, 136. Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Δελτ. Β', 66.

³ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Δελτίον Α', 21 (Ἐκθεσις Βρούτου, Ζέξου καὶ Λαμπάκη κατὰ Ἰούνιον 1885). Λαμπάκη Χριστιανικὴ ἀρχαιολογία Μονῆς Δαφνίου, 136. Φαίνεται ὅτι ἡ πῶσις τοῦ ἄνω μέρους τῆς συνθέσεως εἶχεν ἀρχίσει ἐνωρίτερον, διότι ὁ Λαμπάκης, γράφων ἐν τῇ Ἐβδομάδι τῆς 19ης Αὐγούστου 1884, σ. 193, ὁμιλεῖ περὶ τῶν

«ἱερῶν μορφῶν», τῆς Θεοτόκου δηλαδὴ καὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς μὴ ὑπαρχουσῶν πλέον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἀρξαμένη καταστροφή τοῦ ἄνω μέρους τῆς συνθέσεως συνετελέσθη κατὰ τοὺς χειμερινούς μῆνας 1884-85.

⁴ Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη περὶ τὸ ἔτος 1892-93. Πρβ. G. Millet La collection chrétienne et byzantine des Hautes Études, Paris, 1903, σ. 70, ἀριθ. C. 1343. Ἡ αὕτη φωτογραφία ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ E. Diez-O. Demus Byzantine Mosaics in Greece: Daphni and Hosios Lucas, Cambridge Massachusetts, 1931, εἰκ. 74. Σχέδιον τῆς παραστάσεως παρέχει καὶ ὁ G. Millet Le monastère de Daphni, Paris, 1899, σ. 109, εἰκ. 50.

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1893 τὸ ὑπολειφθὲν τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ, τὸ ὁποῖον ἠπεῖλει ἄμεσον πῶσιν, ἐστερεώθη προχείρως ὑπὸ τοῦ F. Νονο¹, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1892 εἶχεν ἀρχίσει τὴν ἐπισκευὴν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Δαφνίου. Πότε ἀκριβῶς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Θεοτόκου

Εἰκ. 1. Ἡ παράστασις τῆς Πλατυτέρας ἐν τῇ κόγχῃ τῆς Μονῆς Δαφνίου.

κατεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Νονο καὶ ἐπεκολλήθη πάλιν, μετὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἀψίδος δὲν γνωρίζομεν. Πάντως τοῦτο θὰ ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 1893 καὶ τοῦ Ἀπριλίου 1897, ὅποτε ἐπερατώθησαν αἱ ὑπὸ τοῦ Νονο γενόμεναι ἐπισκευαὶ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ Δαφνίου².

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Νονο τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Πλατυτέρας, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, παρέμεινε κεκαλυμμένον ὑπὸ τοῦ λινοῦ ὑφάσματος

¹ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δελτίον Β', 66. (Ἐκθεσις Γ. Τυπάλδου Κοζάκη ἀπὸ 15 Μαρτίου 1894).

² Γ. Λαμπάκη Ἡ Μονὴ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευάς, Ἀθήναι, 1899, 12.

τος, τοῦ προσκολληθέντος ἐπ' αὐτοῦ διὰ τὴν ἀποτοίχισιν καὶ τὴν ἐκ νέου ἐπικόλλησιν ἐπὶ τῆς ἀψίδος¹. Ἐκτοτε ἡ ὑπαρξίς τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου ἐλησμονήθη, ὁ δὲ ἐπικαθήσας ἐπὶ τοῦ λινοῦ ὑφάσματος κονιορτὸς ἔδιδεν εἰς αὐτό, βοηθοῦντος καὶ τοῦ μεγάλου ὕψους τῆς

Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πλατιτέρας.

κόγχης, τὴν ἐντύπωσιν τοῖχου ἀσβεστωμένου². Οὕτω ἡ ψηφιδωτὴ αὕτη παράστασις ἔμεινε κεκαλυμμένη μέχρι τῆς 13^{ης} Ἰουνίου 1935, ὅποτε διὰ μικρᾶς ἐμβροχῆς τοῦ λινοῦ ὑφάσματος ἀπεκαλύφθη αὕτη καὶ πάλιν.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ψηφιδωτοῦ, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ τὴν ἀποκαταστήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διασωθεισῶν πληροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἐν πολλοῖς ἀλληλοσυγκρούονται.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ διασωθέντος τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου (εἰκ. 1-2).

Ἐπὶ χρυσοῦ βάθους, ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ χρυσαῖ ψηφίδες ποικίλλονται καὶ δι' ὀλίγων μελανῶν πρὸς ἀποφυγὴν μονοτονίας, εὐρίσκεται ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου. Ἡ Θεομήτωρ εἰκονίζεται καθημένη ἐπὶ μεγαλοπρεποῦς θρόνου μὴ ἔχοντος ἐρεισίωτον, καὶ τοῦ ὁποίου οἱ μόνοι φαινόμενοι ἐμπρόσθιοι πόδες εἶναι χρυσοῖ, ἔχοντες τὴν μορφὴν κίωνων μετὰ πλουσίως κεκοσμημένων κιονοκράνων καὶ βά-

σεων, ἐν οἷς αἱ λεπτομέρειαι τῆς διακοσμήσεως δηλοῦνται διὰ βαθέως καστανῶν καὶ μελανῶν γραμμῶν. Ἐπὶ τοῦ θρόνου ὑπάρχει ἐπίμηκες προσκεφάλαιον, ἐρυθρὸν μετὰ χρυσῶν θυσανῶν κατὰ τὰ ἄκρα, ἐφ' οὗ κάθηται ἡ Θεοτόκος. Τῆς Παναγίας, ἣτις φέρει κυανοῦν ἔνδυμα μετὰ μελανῶν σκιῶν καὶ χρυσῶν κροσσῶν κατὰ τὸ δεξιὸν γόνυ καὶ τὸν ἀριστερὸν ὤμον, σφύζεται

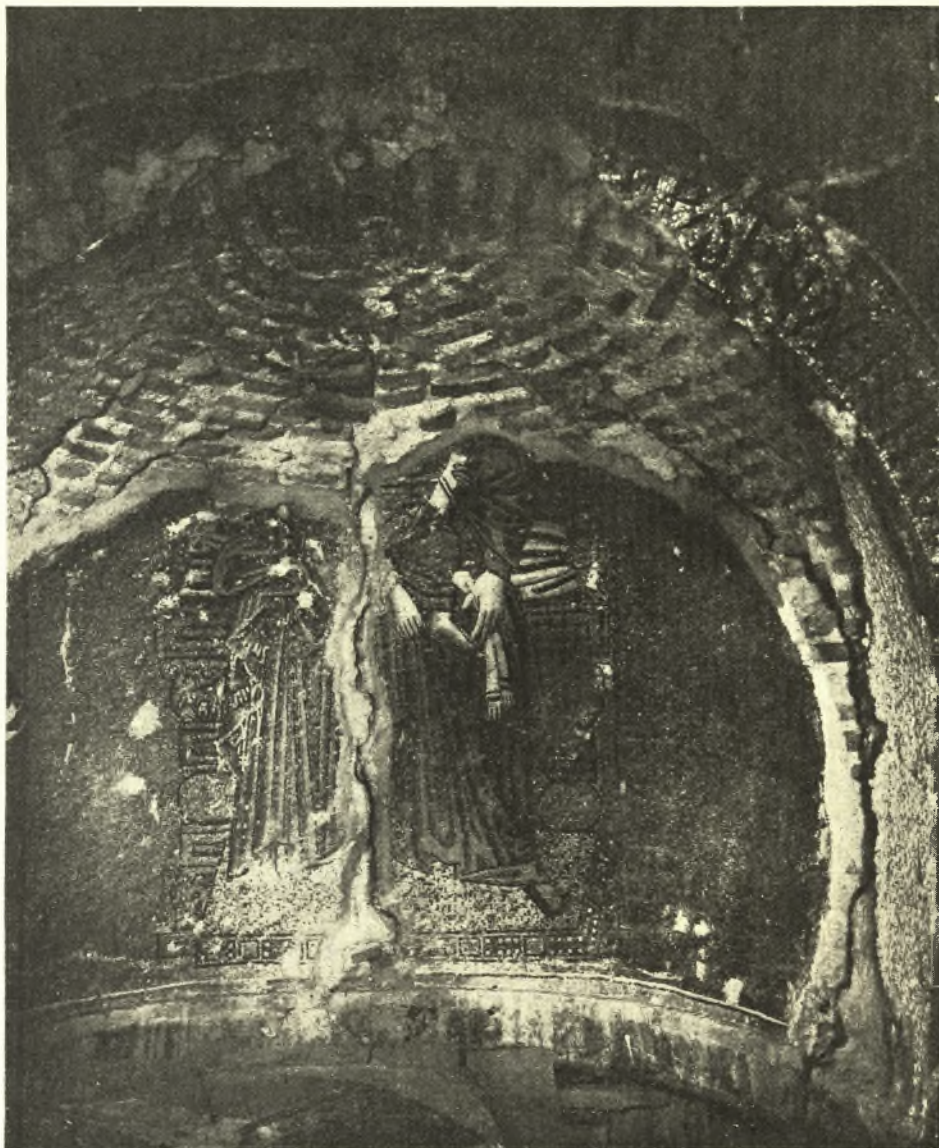
1 Λαμπάκης ἐνθ' ἄν. 83, σημ. 1. Ὁ Λαμπάκης τὸ ἐπιπροσκολλημένον λινὸν ὑφάσμα εἶχεν ἐκλάβει ὡς χάρτην.

2 Ὁ κ. Δ. Καμπούρογλους Τὸ Δαφνί, Ἀθῆναι, 1920, 103, 108, ὁμιλεῖ περὶ «ἰχνῶν» τῆς Πλατιτέρας. Καθ' ἣν ὅμως ἐποχὴν ἐξεδόθη τὸ βιβλίον οὐδὲν ἴχνος διακρίνεται, τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ ὑφάσματος καλυπτόμενα λείψανα δὲν ἦσαν ἴχνη, ἀλλὰ τὰ 3/4 περίπου τῆς ὅλης συνθέσεως. Ἐν σ. 104 τοῦ ἰδίου βιβλίου ταυτίζει τὴν Χρυσοδαφνιώτισσαν τοῦ λαϊκοῦ διστίχου πρὸς τὴν Πλατιτέραν, ἣς προσθέτει ὅτι

μέχρι τοῦ 1882 ἐσφύζετο τμήμα. Ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον Χρυσοδαφνιώτισσα ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν ὅλην ἐκκλησίαν καὶ ὄχι εἰδικῶς εἰς τὴν Πλατιτέραν, ἣτις δὲν εἶναι ἡ μόνη ἐν τῷ Ναῷ παράστασις ἢ κατεσκευασμένη «μετὰ τὸ ψηφὶ κλπ.» τοῦ διστίχου. Τῆς παραστάσεως ἐξ ἄλλου ταύτης μέχρι τοῦ 1882, ὡς εἶδομεν, διετηρεῖτο ὄχι τμήμα, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Καμπούρογλους σημειώνει εἰς ἐπιστολὴν του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Ἔστιαν τῆς 16^{ης} Ἰουνίου 1935.

ὀλόκληρον τὸ κάτω σῶμα καὶ ἡ ἀριστερὰ αὐτῆς χεὶρ, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ γόνατος καὶ κρατοῦσα λευκὸν μανδήλιον ὑπὸ μορφὴν ταινίας μετὰ δύο ἐρυθρῶν γραμμῶν κατὰ τὰ ἄκρα (εἰκ. 2)¹. Οἱ πόδες τῆς Θεοτόκου, ὧν ὁ μὲν δεξιός, εὐρισκόμενος εἰς τὸ κέντρον τῆς

Εἰκ. 3. Τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Πλατυτέρας πρὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Νουο. Φωτογραφία G. Millet.

παραστάσεως ἔχει καταστραφῆ, ὁ δὲ ἀριστερός, φέρων ἐρυθρὸν ὑπόδημα, τείνεται πρὸς τὰ ἔμπρός, πατοῦσιν ἐπὶ πλουσίως κεκοσμημένου ὑποποδίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια πληροῦται ὑπὸ ἀργυρῶν καὶ μελανῶν ψηφίδων, αἱ δὲ στεναὶ πλευραὶ ὑπὸ κοσμήματος βαθέως καστανοῦ, ἐρυθροῦ καὶ ἀργυροῦ μετὰ μαργάρων. Ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς Παναγίας κάθεται

¹ Μανδήλιον κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα ἢ φέρει ἀνηρημένον φνίου. Βλ. Diez-Demus ἐνθ' ἄν. εἰκ. 82, 99.
ἐκ τῆς ζώνης ἢ Θεοτόκος καὶ εἰς ἄλλας συνθέσεις τοῦ Δα-

ὁ Ἰησοῦς, τοῦ ὁποίου διεσώθη ὁμοίως τὸ κάτω σῶμα καὶ τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους μετὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, κρατούσης εἰλητάριον κλειστὸν στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ μηροῦ. Ὁ Χριστὸς φέρει ἔνδυμα χρυσοῦν μετὰ καστανῶν σκιῶν κατὰ τὰς πτυχώσεις.

Τὸ ἀπολεσθὲν μέρος τῆς παραστάσεως δὲν θὰ ἦτο ἴσως πολὺ δύσκολον ν' ἀναπαραστήσωμεν βασιζόμενοι ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς ἀναλόγους συγχρόνους παραστάσεις καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἀντίγραφον διασωθὲν εὐτυχῶς μέχρις ἡμῶν. Πράγματι, πλὴν τοῦ ἐν ἔτει 1882 γενομένου ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Λαμπάκη σχεδιάσματος, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, ἀπωλέσθη, τὴν

Εἰκ. 4. Τοιχογραφία τῆς Πλατυτέρας ἐν τῇ Ρωσικῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀθηνῶν.

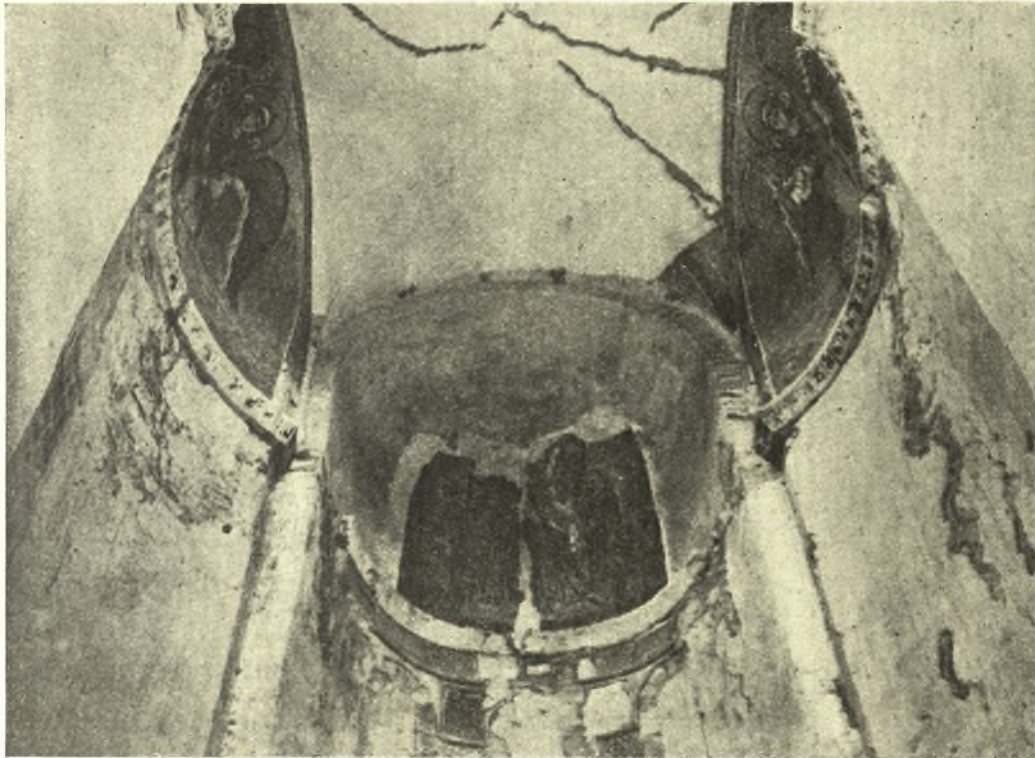
παράστασιν τοῦ Δαφνίου ἀπεμιμήθη καὶ ὁ Λουδοβίκος Thiersch εἰς τὴν ἀψίδα τῆς ἐν Ἀθήναις Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἧς τὴν διακόσμησιν ἐξετέλεσεν οὗτος κατὰ τὰ ἔτη 1853-55. Κατὰ τὸν Λαμπάκην, ἡ Πλατυτέρα τοῦ Ναοῦ τούτου εἶναι πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Δαφνίου¹, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διεσφύζετο ἀκόμη ἀκέραιον. Ἡ τοιχογραφία τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας (εἰκ. 4)² ἀπομακρύνεται βεβαίως ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Δαφνίου, διότι ὁ Thiersch, κατὰ τὰς τότε ἐπικρατούσας ἰδέας, ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ τὰ ἀνατομικὰ καὶ προοπτικὰ δῆθεν σφάλματα τοῦ Βυζαντινοῦ πρωτοτύπου, πάντως ὅμως αὕτη εἶναι λίαν χρήσιμος ἵνα σχηματίσωμεν σαφῆ ἰδέαν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς ἐν Δαφνίῳ παραστάσεως³. Μεταξὺ τῶν παλαιῶν ἀναλόγων ψηφιδωτῶν ἰδιαι-

1 Γ. Λαμπάκη Κατάλογος τῆς ἐν Ζαπτεῖῳ ἐκθέσεως, Ἀθῆναι, 1891, σ. 23, σημ. 1. Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Thiersch διακοσμήσεως τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας βλ. Λαμπάκην ἐνθ' ἄν. 7 κ. ἐξ. 12.

2 Φωτογραφία ὑπ' ἀριθ. 1487 τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

3 Ἐτερον ἀντίγραφον τῆς Πλατυτέρας τοῦ Δαφνίου εἶχεν ἐκτελέσει ὁ Νικηφόρος Λύτρας, εὐρισκόμενον νῦν εἰς τὴν

τέραν σημασίαν ἔχει δι' ἡμᾶς ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Monreale ἐν Σικελία, τοῦ ὁποίου ἡ διακόσμησις ἐγένετο μεταξύ τῶν ἐτῶν 1174 καὶ 1189¹. Πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην συνεχῶς παραβάλλει ὁ Λαμπάκης τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Δαφνίου, εὐρίσκων αὐτὸ ἐντελῶς ὅμοιον κατὰ τὸν τύπον, ἀλλ' ἀπείρως ἀνώτερον κατὰ τὴν τέχνην². Ἐν κρίσει τις ἀπὸ τὸ διασωθὲν τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Δαφνίου, ἀληθῶς τοῦτο παρουσιάζει μεγίστην εἰκονογραφικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ Monreale, ὁμοιότητα, ἣν ἐπίσης

Εἰκ. 5. Ἐπιτομή τοῦ ἱεροῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Πλατυτέρας.

εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ σύγχρονον ἢ ὀλίγον μεταγενέστερον τοῦ Δαφνίου ψηφιδωτὸν τῆς κόγχης τοῦ S. Giusto ἐν Τεργέστη³.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῆς τοιχογραφίας τῆς Ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν παλαιῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων, δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἐν τῇ παραστάσει τοῦ Δαφνίου ἡ ἀπολεσθεῖσα δεξιὰ τῆς Θεοτόκου εὐρίσκετο πρὸ τοῦ στήθους τοῦ Ἰησοῦ, συγκρατοῦσα αὐτόν, ἢ δὲ μὴ ὑπάρχουσα πλέον δεξιὰ τοῦ Βρέφους ἐτείνετο ὀριζοντίως εὐλογοῦσα.

κατοχὴν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ. Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν, δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἐγένετο. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐγένετο ἵνα χρησιμεύσῃ διὰ τὴν Πλατυτέραν τῆς Ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἐκτελεσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Thiersch, ὃν ἐβοήθησεν, ὡς γνωστὸν, εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ ἐκείνην ὁ νεαρὸς τότε Λύτρας.

¹ Εἰκὼν προχείρως παρὰ Ο. Wulff *Altchristliche und byzantinische Kunst*, II, σ. 574, εἰκ. 498.

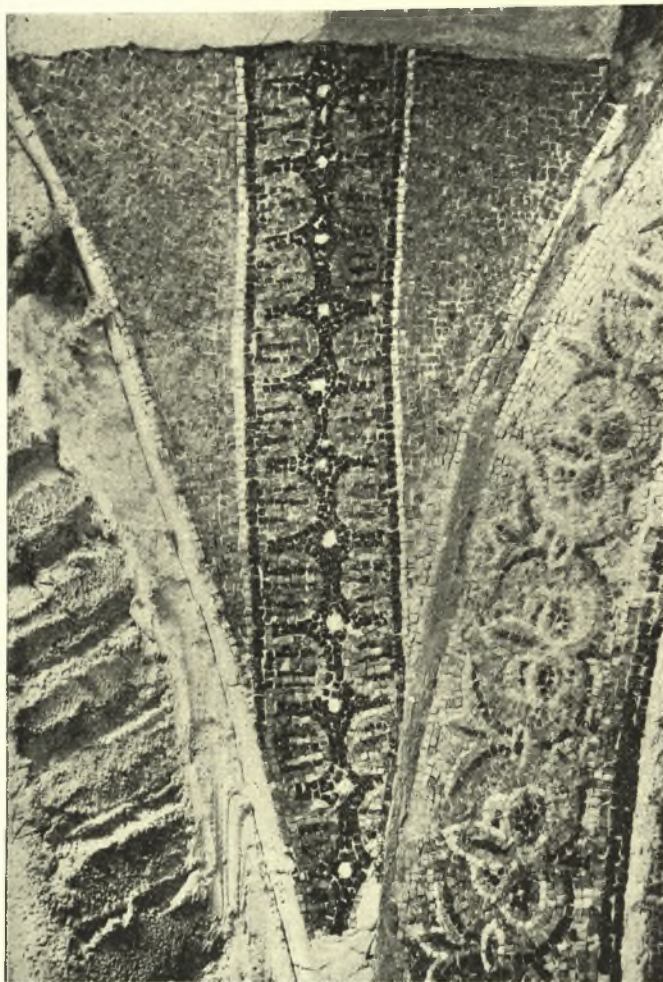
² Ἐβδομάς, 1884, σ. 193. Λαμπάκη Χριστ. ἀρχαιολ. τῆς

Μονῆς Δαφνίου, 136. Τοῦ αὐτοῦ Ἡ Μονὴ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευάς, 83. Ὁ Λαμπάκης κατὰ λάθος παραβάλλει τὸ ψηφιδωτὸν πρὸς τὴν παράστασιν ὄχι τοῦ Monreale, ἀλλὰ τῆς Martorana, ὅπου, ὡς γνωστὸν, δὲν διασώζεται ἡ Πλατυτέρα τῆς ἀψίδος. Πρβ. Ch. Diehl *Manuel d'art byzantin*, 2^a ἔκδ. Paris, 1925-26, II, 552.

³ P. Muratoff *La peinture byzantine*, Paris, 1928, πίν. CXLII.

Ἡ παράστασις τῆς κόγχης τοῦ Δαφνίου ἐπλασιοῦτο ὑπὸ ἐπιγραφῆς εἰλημμένης ἐκ τῆς προφητείας τοῦ Ἀγγαίου (2.9) καὶ ἐχούσης οὕτω: «*Μεγάλη ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἢ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην, λέγει Κύριος Παντοκράτωρ*». Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἧς ὀλίγα γράμματα διακρίνονται ἀκόμη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Millet γενομένην φωτογραφίαν (εἰκ. 3), δὲν ὑπάρχει πλέον¹.

Εἰκ. 6. Κόσμημα ἀποκαλυφθὲν εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ ὑπὲρ τὸ Ἱερὸν Βῆμα σταυροθολίου.

Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πλατυτέρας συμπληροῦται καὶ πάλιν τὸ τρίπτυχον, τὸ κοσμοῦν τὸ ἄνω μέρος τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Δαφνίου. Διότι πράγματι ἐκεῖ σχηματίζεται εἶδος τριπτύχου, οὗ τὸ μεσαῖον φύλλον ἀποτελεῖ ἢ ἐν τῇ κόγχῃ Πλατυτέρα, τὰ δὲ ἐκατέρωθεν οἱ δύο ὠραῖοι Ἀρχάγγελοι, Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, οἱ εὗρισκόμενοι εἰς τοὺς δύο ἐκατέρωθεν τοίχους τοῦ Ἱεροῦ (εἰκ. 5). Τὴν ἐντύπωσιν τοῦ τριπτύχου καθιστῶσιν ἔτι μᾶλλον ἔντονον αἱ αὐταὶ ἀκριβῶς διαστάσεις τῶν δύο ἐκατέρωθεν παραστάσεων καὶ τῆς ἐν τῷ μέσῳ κόγχης, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ ἡμικυκλικὸν ἄνω σχῆμα τῶν εἰκόνων τῶν Ἀρχαγγέλων τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἡμικύκλιον τοῦ ἄνω μέρους τῆς ἀψίδος, ὅπου ἢ Θεοτόκος. Πρὸς τὴν ταινίαν ἐπίσης μὲ τὸ πλουσιώτατον κόσμημα, ἧτις πλαισιώνει τὰς δύο παραστάσεις τῶν Ἀρχαγγέλων, ἀνταπεκρίνετο ἢ

τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς πλάτους ταινία μὲ τὴν ἐπιγραφὴν, ἢ περιβάλλουσα τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου.

Τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα τοῦ Δαφνίου εἶναι τὸ μόνον, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, διασωθὲν μέχρις ἡμῶν παράδειγμα τοιαύτης διατάξεως διδούσης τὴν ἐντύπωσιν τριπτύχου. Εἰς τὸν Ναὸν τῆς Κοιμήσεως ἐν Νικαίᾳ οἱ Ἀρχάγγελοι, τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν, εὗρισκοντο εἰς τὴν πρὸ τῆς κόγχης καμάραν, ἐκατέρωθεν τῆς Ἐτοιμασίας τοῦ Θρόνου, πρὸς ἣν ἐσχετίζοντο² καὶ ἧτις ὑπῆρχεν ἄλλοτε καὶ ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν³.

1 Περί τῶν κατὰ καιροὺς καταστροφῶν τῆς ἐπιγραφῆς βλ. Λαμπάκη Χριστ. ἀρχαιολ. τῆς Μονῆς Δαφνίου, 136 κέξ. Τοῦ αὐτοῦ Ἡ Μ. Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευάς 83. Ὅλιγα γράμματα διασφύζονται ἀκόμη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Δαφνίου, προσκεκολλημένα ὑπὸ τοῦ Νονο ἐπὶ λινοῦ ὑφάσματος,

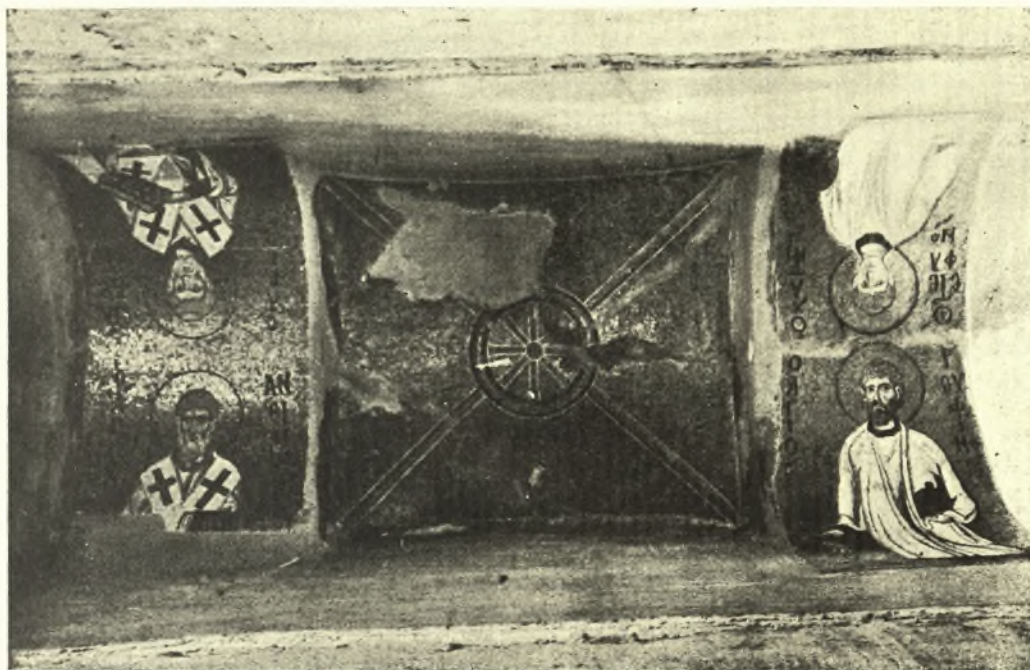
ἀλλὰ μὴ τεθέντα εἰς τὴν θέσιν των.

2 Th. Schmit Die Koimesis - Kirche von Nikaia, Berlin - Leipzig. 1927, πίν. XIII, XIV. Βλ. καὶ O. Wulff Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg, 1903, 202 κέξ.

3 Λαμπάκη Χριστ. ἀρχαιολ. τῆς Μονῆς Δαφνίου, 137.

Εἰς τὴν Μ. Ὁσίου Λουκᾶ ἢ Θεοτόκος παρίσταται μόνη ἐν τῇ κόγχῃ, ἐνῶ οἱ Ἀρχάγγελοι εἰκονίζονται εἰς τὸ πρὸ τῆς καμάρας τοῦ ἱεροῦ τόξον¹. Ἐπίσης εἰς τὴν Νέαν Μονὴν Χίου ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριὴλ εὐρίσκονται εἰς τὰς κόγχας τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακο- νικοῦ². Τέλος ἀπὸ τοῦ 12^{ου} περίπου αἰῶνος οἱ Ἀρχάγγελοι παρίστανται εἰς τὴν κόγχην, ἑκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου, ἢ θέσις δὲ αὕτη ἀποβαίνει πλέον τυπικὴ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ἡ διάταξις συνεπῶς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Δαφνίου ἀπομένει, ὡς εἵπομεν, μοναδικὸν

Εἰκ. 7. Ἀπομικ τοῦ σταυροθολίου καὶ τῶν τόξων τῆς Προθέσεως.

παράδειγμα τῆς ὑπὸ μορφὴν τριπτύχου συνθέσεως τῶν εἰκόνων τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν δύο ἑκατέρωθεν Ἀρχαγγέλων.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ παρόντος σημειώματος δεόν νὰ προσθέσωμεν ὅτι πλὴν τοῦ ψηφιδωτοῦ τῆς Πλατυτέρας, ἀπεκαλύφθη καὶ τμῆμα ψηφιδωτοῦ ἐπίσης κοσμήματος, κεκαλυμμένου ὁμοίως διὰ λινοῦ ὑφάσματος. Τὸ κόσμημα τοῦτο εἶναι ταινία ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ σημείου συναντήσεως τοῦ πρὸς δεξιὰ τμήματος τοῦ ἡμικυκλίου τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους τοῦ τοίχου, ἐφ' οὗ ἡ παράστασις τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ταινία τοῦ κοσμήματος ἐκάλυπτε μίαν τῶν ἀκμῶν τοῦ σταυροθολίου, τοῦ εὐρισκομένου πρὸ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ. Τὸ θέμα τῆς ἐπὶ τῆς ταινίας ταύτης διακοσμήσεως (εἰκ. 6) εἶναι διπλὴ σειρὰ φύλλων, ὧν ἡ βᾶσις εὐρίσκεται εἰς τὰς ἔξω παρυφὰς τῆς λωρίδος. Τὰ φύλλα ταῦτα, κατεσκευασμένα διὰ χρυσῶν ψηφίδων, εἶναι διατεταγμένα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ περὶ αὐτὰ βαθέως κvanoῦν ἔδαφος νὰ σχηματίζῃ σειρὰν ἀλληλοσυνδεομέ-

¹ Βλ. τὸ διάγραμμα παρὰ Diez - Demus ἐνθ' ἄν. σ. 119.

² Διάγραμμα παρὰ Diez - Demus ἐνθ' ἄν. σ. 123.

νων σταυρῶν, τὸ κέντρον ἐκάστου τῶν ὁποίων τονίζεται ὑπὸ λευκῆς ψηφίδος, μεγαλυτέρων ἢ αἱ ἄλλαι διαστάσεων.

Δι' ὁμοίου κοσμήματος ἐκαλύπτοντο ἀναμφιβόλως καὶ αἱ τέσσαρες ἀκμαὶ τοῦ σταυροθολίου, τοῦ ὁποίου ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια ἦτο ἐπεστρωμένη διὰ χρυσῶν ψηφίδων. Αἱ τέσσαρες αὗται κεκοσμημένοι ταινίαι συνήντων εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ σταυροθολίου τὴν ἀπολεσθεῖσαν νῦν παράστασιν τῆς Ἑτοιμασίας τοῦ Θρόνου. Ἰδέαν τινὰ τῆς ὅλης διακοσμητικῆς ἐντυπώσεως, ἣν παρουσίαζεν ἡ διάταξις αὕτη, δύναται νὰ δώσῃ τὸ σταυροθόλιον τῆς Προθέσεως (εἰκ. 7), ὅπου βεβαίως ἡ διακόσμησις εἶναι ἀπλουστερά, ἀντὶ δὲ τῆς ἐν τῇ κορυφῇ παραστάσεως τῆς Ἑτοιμασίας ὑπάρχει ἀστὴρ ἐντὸς κύκλου.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΥΠΟ Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Α'. ΑΤΡΑΞ Η ΑΡΓΟΥΡΑ(;)

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1933 ἐν Παλαιᾷ Γουνίτση τῆς Θεσσαλίας παρὰ τὸν Πηνειὸν ἐν τῷ νέῳ συνοικισμῷ ὁ χωρικός Ἀπόστολος Κουρδᾶς ἐργαζόμενος ἐν τῷ κτήματι αὐτοῦ, ἐν τῇ θέσει «Καστανιά», ἀνεῦρε βάσιν λευκοῦ λίθου, ἀποκλίνοντος εἰς τὸ φαιόν, τετράγωνον περίπου, ἐντελῆ μὲν κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, ἄνω, κάτω καὶ ἀριστερά, ἀποκεκρουμένην δὲ δεξιά, ἔχουσαν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν ἐκ 13 στίχων στοιχηδὸν γεγραμμένων. Ἡ βάσις αὕτη ἔχει ὕψ. 0,74, πλ. 0,60 καὶ πᾶχ. 0,42, ὕψ. δὲ γραμμάτων 0,02—0,025. Ἀπόστασις γραμ. 0,02—0,025, διάστιχον 0,01. Ἐπομένως ὁ λίθος ἦτο μᾶλλον ὀρθογώνιος καὶ ὀπισθεν ἀποκεκρουμένος.

Ὁ γραμματεὺς τῶν Κοινοτήτων Γουνίτσης καὶ Θωμαῖ ἰδὼν τὴν ἐπιγραφὴν καὶ θελήσας νὰ ἀντιγράψῃ αὐτὴν παρεμόρφωσε τὸ γράμμα σῖγμα διὰ μολυβδίδος, τὸ ὁποῖον ἐνῶ ἦτο τρισκελές, ζ, κατέστησεν αὐτὸ τετρασκελές ζ, προσθέσας καὶ τετάρτην γραμμὴν κάτω. Οὕτω δὲ ἐν τῇ δημοσιευομένῃ ἐνταῦθα φωτογραφικῇ εἰκόνι παρεστάθη τὸ σῖγμα τετρασκελές ζ, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ λίθου εἶναι τρισκελές ζ. Τοῦτου δ' ἕνεκα δημοσιεύομεν καὶ πανομοιότυπον πιστὸν ἀντίγραφον τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐπίσης παρεμόρφωσε καὶ τὸ γράμμα Τ εἰς Κ τοῦ 6ου στίχου ΤΟ εἰς ΚΟ.

Ἡ ἐνεπίγραφος αὕτη βάσις ἐκομίσθη εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν Λαρίσης.

⊕	Ε	⊕	Λ	ς	Τ	Ο	Ι	.	.	Μ	Ο	Ι	Ο
▷	Ι	▷	Ο	Ε	Κ	Α	Τ	Α	Ρ	Ο	Λ	Ε	Μ
Τ	Α	Ρ	Α	Ι	Ε	Μ	Μ	Ε	Ν	Κ	Α	Τ	Α
Ο	ς	Π	Υ	Ρ	Κ	Ο	Ρ	Ο	ς	Ε	+	+	Ο
.	Ι	Ε	Τ	Ι	Λ	Ι	Ο	ς	Α	Ι	Κ	Α	Τ
Π	Ρ	Ο	Κ	Α	Λ	Ε	Ο	Ν	⊕	Α	Ι	Ι	Ο
Λ	Τ	Α	Ρ	Α	ς	Ε	Μ	Μ	Ε	Ν	Τ	Ο	Μ
Ο	Ι	ς	Τ	Α	Γ	Ο	Ι	ς	Τ	Α	ς	Α	Ν
Ο	Λ	Τ	Α	Ε	+	+	Ο	Ι	Τ	Α	ς	Κ	Α
Α	Ι	Κ	Α	Τ	Α	Γ	Ι	Α	Λ	▷	Ρ	Α	ς